

Хой ажылында чутула айтырып

малдын калдыг болуур бадиги-
ти. Бу бутун алгаш көөргө,
ын Кызыл-оолукт калдурган
айгыртын чулге бөтүргө энес,
харын Эркин, Тес-Хем, Мөң-
гү-Тайга, харын-лаз Бай-Тай-
га районнарыг ажил-агыла-
рынга, оларын зоотехникте-
ринге, өзгөчөдөргө шуут ха-
мазжыр. Олар чулгу болан ту-
рарлар ирги? Калдыг оруткар
болган аргалар-биле ажил-
лаш, беш чыл палынгын
күүсөдөжин ханылар деп бо-
лан турарлар? Шутула
конференция, хурал, семи-
нарга чыгып шыдаттынма
ла болза, солун дамчыттын
бодалдарын солчул, бир уш-
тигил хөдөлгөн, бо түгүл
айтыргылыш шын нийтирлер
орукте жирер үшн келбөө
эвесе?

Чазын апрельде Мөңгү-Тайга райогат чораш, «Мөген-Бүрен» колхозче райкууш-ком даргалы Ондар Намдакович Лопсан-Серен-биле бар чыткыш бир дугаарында колхозтун кошкарларынын барнын көргөн бис: каныгж кошкар чок дээр! Чурттуң хоюнуң ук-саазын саймырадың туар улус болбай, а ол хиреде аждаржы-гени база сула чорудуң туар. Иңини арганы ажылдаң тура-

сон эртгере усакалык топкарларынч урса-биле хойларын тарып боздары аймактың аймак-айгаллар чымбай-чымбай чыдап шала чыгып чорук калдыг урукка кедиринг турун чыгып? Бир дугаарында хойнуң дүктүң продуктундуңуң кудуларынга чедирген-дир. Эрткен чылын республика күтүрне дүк садарынын планын дөңгүз-дө күтүсетин болтай. А тоску беш чыдың баштайгы чымында республика дүк садарынын планын ам-да (чедир күтүзүзүн-дир. Бир эсе хой ачкылынга усакажыдылганы окияклерге хемчеглерин моон соңгар албас болта, беш чыз дүргүзүлдү планга чедир күтүсетинмиз дүктүң хемчазыг улам-на көвүдүр чыгаа чыга.

оымын «Шың солгуну дымчыгын солгуну, боттарынын колгооттарында, солхоттарында хой ахымын хожгудерын-биле, ооң угасуааын экижидери-биле республиканын угсаажыдыа ахымдынын планын суугуар кандын хемчеглерин ач турарын, хой ахымдынын талазы-биле ахымкын арга-дуружата-ны база этегинин болбас четпес чүүдлерин, дук бугудерын мөвүддери-биле чүнү кылса чогуурун бисте баянч хордуларын мал ахымдынын тускай эртемингилеринде, ахыл-ахылларын дууртукчуларындыа, хожгудардан болган өскө-дөө согууралдыг экижидерин редакция дилең ттг.

АКШ-тың садыг министри ССРЭ-ге чораан

Өңүктөргө
аалдап чораан

ДОРТУМУНД. СЭТА-ның корр. В. Ивановдун дамытканы: СЭКП ТК-ның Политбюро кезигиш, СЭКП ТК-ның чынында партиянын контроль комитетинин даргазы А. Я. Пешинге баштапкан СЭКП делегацияны Герман Коммунисттик партияны Дюссельдорфка болган съездиндеги озуртунуа союда Согуз Рейн-Вестфалияда аян-чорук кылган, Гурнуц улетпур районнарыннх коммунистери-биле ужуражымлыкчынарда кирип турар, ГКП-ниц Рур-Вестфалия организация-зынын кезигиштери совет аалчылары чылым-биле уткуу хулаа алганнар. Гурнуц улетпур тову—Дортмундта уаут митинг болган. Апаа коммунисттер-биле кады профвизелдер кезигиштери, аныктар организацияларынын кезигиштери, хоорайнын ажилчы чонпарыны толгоаскичтери база киришкен.

ГКП-ниц даргазынх ораалжымы Г. Мис СЭКП-ниц деле-

А. Я. Пельше митингте түш чугаалааш, Рурунд коммунистеринге, ажыкчыларынга, албан хаагчыларынга, инженерлеринге СЭКП ТК-ның болгаш СЭКП ТК-ның Чигитие секретары Л. И. Брежневтиң омузундандан байыр чедирген.

А. Я. Пельше Совет Эзелелинч чедипшикинериниң дутагын чугаалап, тоску беш чыл пазында айттыгынтан уаг сорулагаларын тайылбырлаан, СЭКП-ниң XXIV съездининч хүлөөп алганы тайыбч программанын боттандырыбашлап, Совет Эзелели бо талазы-биле калбак ажылды кылгып турар деп ол медегезен. Ичтангаш оң түңсели ан безин Европада дүшкүүрүгү байдалды элөөн чавырымдарынынга чедирген. Дешилегиниң бүгү күштер-биле кады ГКП болза, СССР-биле ГФР-ниң аразында керонди дүрген күштүг кылдыр бадалаары дөш медегежин турар дөрзүн медегезелеш. А. Я. Пельше ГФР-ниң коммунистеринге бо талазы-биле чедипшикининг болуруп күзөн.

Совет-болгар кады ажилдажылга

Экономикагыз болгаш эрте-
техникагыз кады ачкыдыгызга
таалай-биле чактарат аразы-
ныг совет-болгар комиссиязы
ныг хуралы декабрь 1-де Мос-
квада ачылгыткан. Ында кол-
га кичээлгейи экономика,
эртем болгаш техника талаа-
зын совет-болгар азыраа-
лары улам заландырынып
салып турар. Чыжык, трактор
болгаш көчүрүмдү акыл-артыг
машина туудуштуруу, электро-
техникагыз болгаш чык үст-
пүрлери специализация ба-
за кооперастар ачылдыр
хогжурдун, СССР-биле
БҮР-пүң аразыга транспорт
харылзаалары калбартынып
чык, газ дамчыдыгызга ту-
наштыр.

Чугула айтырыг

турары

чугаалаан. «Бистич керээнис шынныг. Бистич энис сургаалыс — бир домей» — деп, ол демдегелээн. Ычмагач бистер кишинин бүгү эгерлерин хүндүл көрүп нинтиледиз түргүзүр-даа бис.

Реацияныч уудураалымыкны болгаш өскө-даа бергелер, шаптыкташкындар бар-даа болза. Чили, а оог-биле кады Куба-даа база бүгү Латин Америка-даа демшигелерин түгү-биле узам бурбургаарлар деп Ф. Кастро тун-нелинде медегелээн.

В. ГЛОБА.

Олар Кот Ассамблеяның XXIV сессиясында химиягә болган бактеприодотугъ чексиз хоругълаарын керуш турар новециялар толевилетин сепалдан болтай.

Кубанин доктаамал толевилетин Аларкот химиягъ чексиз хоругълаар дугъаында айтыр талам-биле Каттышкан Штаттаримъ туружун пилымтыгъ-биле шугумчулосун. Ыччанам бол айтыр талам-биле дугъужулаа чепил алырынга АКШ-тын чакырычын болуктериянын канчанган хорну чогулун бузуугъ чылдагаварын куба делегат кергускен.

Каттышкан Штаттар Вьетнам химия лабораториязы кылган алган, мында палламынармы, дофолиталарын болган тайбич куртукчаларга удур оксе-даа хоран булдумедерин ачылган турар ден ол чуталаан.

Белорус ССР-ингъ даштымъ херектер министр А. Е. Гуринович бодуш чуталаагыш ядрутун чексиз шепвориз шугут хоругълаар дугъаында айтырын пилитпринзорин пилымтыгълариче чамдык керулевилетин чуткун турарын айтыкан.

Делегатге айымъ чок хорукту билемтигъларин болган чексизлегиштерин дугъужерин айтырларын чуталаажыл коорде социализм чуттар оларын пилитпринзорин чала-чаа аргаларын дилел, чалаа савалдарын кириш турар А. Е. Гуринович демделган.

Тайбича мыакнымыды курттарин чалтышамъ чок куженишкенин кузюн туневдерге чезирин, энис соргалтамын чедин алымынч орунун арылган турарын дугъайин херекчиле турарын Белорус ССР-ингъ толевилетин демделган.

с.к. Юка

Хайыраканчылар

(ТООЖУДАН ҮЗҮНДҮ)

(Уланчымы. Элеон М.М. 277, 279, 283 «Шында».)

КАНДЫГ кончук хоралыг чүе боор, өөрүм чөм чир беши чай чок турда, мен чоонга мен, кырым сыгаш эвас деп болаш, байыр-оол бодууш септир алган, өөрүмү араштык кере майлаш, ушак дымтарды бодууштарын дымдарды огура шапкылаш, ооа кырымче шымадаш туруука.

Чайтыс бөгү ажалдаар дээ эвас. Дарыгыт хун баа бар. Дарыгыт ажалга күш-шымадаш баа камнаар керек. Алып-чөм соолу, чеке чымдыр чүеде? — деп, новар кончуктуу үтөн.

Бөгүндө ам соксар! — дээ комода дымдаган. Арга-сын ам-на кезек, ыржым анаган. Эрлер дерин чодуп таанышкан эгелдөө.

Ооаг кыжылардын ам-на хай-шп үтөн. От-даа өскөз, ооа чаштагыча экишпел үтөн, шыаар карагыча шымын турган. Хундир улаан эрлер чүу боор, көчкө дорана-ла былаада барган. Шааааар аарган келгире, шуурган дая-жы-биле дөмөй, ээм-арга чаштагыча-даа туралыг. Дамы-Белек баа Чамыя метрин, хол фоларын туу-каш, дамынчыл соода бо кылашканы келгире.

Чө, Сергей, чеке болду мон, бригадир? — Чө чоошудулаан-на боор аде? — джиги, өөрү четкайып айтыргылаан.

От-ла болгай — деп, Чамыя ырей өөрүшкүтүт чута-лаан.

Камды-колхозтук эверд-ди бистик моовустан беши пиден-дир.

Дал дүштөн эгелдөөс, ол киреде-чө оо бир кубометр мышты дооран кааптыр-тыр бис. Кижик саында-ла зерт кубометр чыгыш-деп хөөрөншпаш, бригадир апта-ла-сукааны кончук шыкш, дорана-ла шайла барган.

Чок, чок, бригадир, баштай пиз былаада-дээш, новар бо көлгөш? — Ойт шыаал, дем чок кончук алгыжыры-нар оа? — деп, ам көп сактып айтыргылаан.

Өршөз дайы, айыл бол чаети, бак-ла чүе мыай тур-ау-деп нааш, Чамыя акый былаадык шөдүртүр аартамы-лаан.

Мен-даа утаа-күт чок мен, — деп, Бүрү улаштыр-гай.

Чүу болгавыш? — деп, новар бир холуна даям хува, бир холуна удуг чымаш ту-дуп алган хөөрү аадыз бер-ген кайта турган.

Ооо-баштак чокка, эштер, мындыр серемчел чок чорунуунары соксардым! Ха-рым-даа ооз-ондак чайлаш-деп, бригадир ажыгышкан чута-лаан эгелдөө. — Чамыя акыймын ушкан дмт соо каар чаети шымадаш!

Чамыя-аар дээ-во түе бар, — Көөрүмө, бо оо-ларын дмд боду чымд чор-ооа акыймын кырыч-во-бар чор. — Боду беким баябоо мен, токармын-биле тууруу орта ашак белтешкен мыай шураан — дмт орун орта дүш-тү — деп, Бүрү чүу бол-гавыш таймыштылаш? — Элеон болганда, ам көп соогум си-ришээ — деп бөмөз.

Алып-чөм-даа чыттыган. От-даа улам-на өскөз, Ооң те-дерген, ыжм дээр паар үпү, чоок-кавынчы будуктарын чыдага аарак, карыгы дээр-ня терсиче чаштап тургу-лаан. Чазар оттуң чырымыга улам-на кыска кыска тур-лап тукут көрөш, комуни-стик күш-ажыл дөм домска-дыл сорук кыркычыл ол-дур дээ болал чүректери хөзө-дип көр.

Мыш белекчектери тодуу алгылаш, ам-на сатым амр таауылап, дымташын, чалыр баарыга озаан долгадыр үчкөрөлөп алган хөөрөнип олургон. Оаг оларым дж-жым камгалаан шыкш, барде суук, бирде дамыла эстегиле аарак хыл турган.

ДЭЭР чүдөр, арга-сын хөөрөнип, мыштар баш-тары чайганып, ошук эс-теп эгелдөө. Хундир ажал-даар эрлер, чүу боор ийик, кезек хөөрөнип олур, удуру-лап калган. Дамы-Белек кезек-кауданы, утааны кон-тары чыткан. «Бир эвас ажал-дын палымы моол-даа со-дгар мындыр болуу чүе бо-ла, маала чүу шоошут болуу деп бис, он-даа тоомас бис айлаан Ооң соода Чам-Хол, Кызыл-Дар тавараан Ишк-пер баар. — Бичен-оол дарга улаас, үш-дөрт холуктап та-ла келер ол. Харым бо дээр чүу кылар болду» деп бола чыла, баа-ла удуу берген.

Ат болган, оолдар! Эртер улаан боор бис, чок кончук карагыт тоор-дешпашан, Дамы-Сүрүч чалыр экинче барган. Ажалдар дмд кайда боор, даштыкыан чар чүе-би-ле башырап каан шыкш бол-ган. Экинчи акти-бле идере, ажиттынан бар чорда, чар ча-дырык удуу кирпн турар бо-гай.

Чүу болду, капчап бар-ды? — деп, бригадир уйгу аарында чутаалаан.

Ат аразында дашаар үе берген Дамы-Сүрүчүн пат-ла кайган-хараан үү дымчал-ган.

Хоо, чал-кавынчан тор-туктөп калган, ат болган! — От-көз-даа чок, керекте, бал-ды-хиро-даа хоме аалыган, оолдар! Халак, халак!

Ат болган-дыр, турууар, оолдар! — деп, бригадир дү-вүрүн үндүргөн.

Бригада бут кырында бар-ган. Ажал баа-ла хайнып үгөн — тамдыктары хар эш-кен, чамдыктары хар алаан-да эт-херекселдерин, балды-хиродин ужулган, бир чам-дыктары чудук, ыш чарып, одаг жууткан, а новар шыа-ла шай хайныдырп эгелдөө, бир ийи кижик алгытарын кыргөн. — Эртепачын ал-дым ша, Карагыт.

Ана өштү-ле чүе-дир да, оолдар! Оон башка баа 200-тү тургузуп чүеиш!

Ажыраб оолдар, оолдар, сымда иара калыган тур-аа боор он-дөш, Чамыя акый оладан тоорган алган, долпак баштыг даадында таагычмы тавар кыскап олурган.

Мынды-ла болуу хайра-кан, чазар нартык болганда, чаш-бораң чагай оолар, оол-дар, харым эка чөмөнчө алды-дыр-деп, Бүрү биеки-де чамы-биле баптактанган. Өөрү чок болал каттыраж бергилеан.

Кыжыры-даа түе чок, көргөй-ле силер — дээш, Ча-мыя акый: — Ооң соода ал-наар болза, боду-ла, бирөөдөр хары чүтүргөн келди-деп, млай-бэр харыгылаан.

Чоптөрөлгө экиел те, мен талыш-деп, Дамы-Се-рен эрел хаймыган.

Бар, бар-дигелдөө, Дамы-Белек карынан үжөнгөн.

Эрлер хар-биле аркырап дүрбү, чүтүп наашап, шай-лай тыртып алы-ла, ооалык херекселдерин тутуулаш, хар-лы чага-ла, аргакы хара-гымынче башыкан. Ша-даа четпөздө, хироолер хилдөөп, дымтар чыжырт-чажырт шы-нып чоруй, агаары үзө-таан башылаан, чеге кээп дү-күзөргө, хар баа-ла буру-найдыр экинчип, ийи та-лазынче чаштагылап турган. Хаттыг-дүвүзүт, харыг-хөр-дүг карыны ымр тура-даа, арга-сын баа катоп шыаар шыаарган эгелдөө.

«Кандыг айылыг эрлер боор, таптыг далаш чокка эгелдөө, шайлаан алган, барып ажал-наас. Мээ баа-ла чөгөнчип-нип, дүп ортуулаа тура ха-лааш, шайын хайныдыра-лаан, эгелдөө дүзү каар чүе-мен!»

Мынды эвас, моон содгар шак шыаайн алдыр — деп бодылаан, новар олур хундир чыжыргылаан, пап-тарын шыкылаан, кыгыл эгел-дөө дооран турган. Байыр-оол новарын чачы-ла ол бирде пажыке башылап, хөр-ей бөрүлөдө серемчел, бирде өөрүчө шыаалап, ап-тай боор мыла деп бодол, одаан дескандыр илбөк-хы-мыл-биле чөмөктөгөн, чам-дыкта «Тандым тура, тап-ла-ла мен,» — сүт-сүт деп ыр-лай катылап халып турган.

ЭРТЕРНИН он бир шок чөшпн чорда, дээр аскаан, арга-сын ишти сайтыла-гаанып шыкш чырым кел-ген. Ийи дугаар күндө, дү-вү-хаттыг болза-ла, 200 кубометр мыш белеккетинген.

Дүштө болган чазарда, мылгыш кезекчи чөм соода эрлер одаг долгадыр олур-лашкан амы чалыры дөдүр чыткылап алган, тоолулап, чок болза, солун чутаа дымчал, шак, хун өрткөнч оксербей барар.

Чө, Бүрү, баа салы-дам-дешп, солун болган чаштагыч чутаалаар хара-чын бо-ла дилей бөрүлө.

Шыкым бо, оолдар, то-рөз-де чөмө чүе мөгөлдө то-руу көрбөн кижик мен, дым-наа-лаа боор силер-дээш, демгил бирозы эгелдөө.

Хок чүе боор, Күскөр кыжы чүе. Бо-ла Чадая багыла динчеп чор бис. Динч-даа хой чыл. Бар-ле чалынын удулар башып чорум-да, — сүт-г! — деп куюкунай наалкан соода, динч даче ууе халдык. Ол хун бир ду-гаар көргөн динчм ол.

Чө-да!

Шыаан ам!

Дү-ле боду дөүдө ба-рып олуруп алды. Оон та ка-мыя чүе, эштерим, тоорук ала тыртып алган, казы бер-де ла. Аа-ла, казы олурары-нын чарыган, мергенни, дим-тер чүе дымарар, карак-

тары доураааар, кудурууш бөзө чүтөшкөң, кулактары-нын сыргалары кыгырттай-лып, алдында чок тоорук сайы, уруукал чичи шыкш, асмынче түктүп бодуп турар. Чаз, моон чарыган кайгаар дөш, айна-динчеп чоран эвас дээш, шыагай-ла бердм. Шыгар ошук бодуу мен. Ха-мыран кышты түрөс дөш, динчип бажыке, мырыдай карамте бола алар, кызыл чачыдыг кижик мен. Шы-гаай-ла олур мен. «Ойт!» дөш-не чүе бар. Эштерим кижик тырта-дыр-хал көрүпү кыркыт-ле эжик. «Канчап олурары оа?» дидир. «Динч шытап олур мен» дидим. «На-был ол динчип?» Көрүп кел-дим-дигилм кайда боор, мээп олтургуну маал чадап кааш, маинап чоруй барып-тыр. Шы-гаай олур удуу берген боор тур мен.

Орта-даа чор бей?

Кырым шыаар, шытаган динчеп чадап кааш-дыр мен.

Чө, оон ам?

Оол чүу боор, бар-ле кү-зү баа-ла бо. Чадая ба-жыла бистип колхозтук икек-терин алыг башы квалкан деп-ле мындыг.

Илет, илет! — Мындыг чүе харыг-деп, бир ижк бодм-кап каап олурган.

Хей-ле кижик алаан чо-рунтуус де.

Чө-да!

Ижонге чытка эвас, се-гиртсе кандыгы? — даштыкыс.

Ийи-ийи бооп алган, кезек сегит бажыке халыштылар.

Бис каш кижик шыаар-ла чо-рунтуус. Алт коюн шактык кадар чадаас дөш, чадаг ба-зытмы. Карак бо, бир икек-ти бо башы каат тыдыр, шак-ка хөшгө, чөмө чүдү-биле ба-зырып нааш. Ол-ла харааып чоруй олурарыма, — шыааыл баарында бир кара икек дуу чыдыр. Хөөкүлүн та канчаар башылап каал деп бодол, оо-жуу көлөп келдим. Икек-даа чыдыр. Чон чыдар икек боор бо дээш, арта халып бар чо-румда, дөңдөрдөө, чингеп-чаагыт, чымаш-чумаш дөш дөг болза-ла, дөмгө ижөм ту-ра халаа-ла, меня чүткөш, млай болду. Мен-лаа мууш-раш, ыяк туттуган, чоруй бердим. Карак шокарарыаар.

Ам биле чорунуураа, дүгү дөзгө хөзө чымчак, бөзөш ижк, кудуруу-лаа чок, мыш-тыг чөм. Ам артында бир-ле мыш чыгыш. Ам көрүмө, оршөз дайы, икек дөшөм! — алды боор-тур, олу мууш-ка-ым ол чүе-дир ийи.

Каймын, сөң ооң-тоол боор, кучурум!

Ошук чорунуура, халы-гар бар бөрүй. Хайрылаа му-туулап деп-ле чутаа бар боор чүе, мен баа шыааылап чораш мен. Боду беким мыа-чан муушаны ол-дур.

Оол канчалык ыччө?

Канчаар боор, хал-дуу-м, халып олур, чудук ама ха-дыр орта, чаштай берген мен. Ол ошкан алыг-лаа кез-бестөө, мендеп коркамы ол чүе-дир ийи. Колхозтук иштерин шыаар казалап алдым.

Мен-ле шыааыкыам чүе-дир.

Муушап кижик шыааы-лас болбай канчаар, мылг чутаалаа мурунда мен ба-ла шыааыкыам чорум-дээш, тоолу шытагылай барган.

Оскерия кезек кааа мыт чок олургулаан. Оон теер-теп-ле, чамык чыжырт дөш шыкш, арта-сылы чашы-лактар кара балар каткыже каттырылаан.

Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!

Солун чутаа, тоол үргүч-тевилаан турган.

Шыаан ам!

(Уланчымы).

«Саян» ансамбль Москвага ойнаар

Тыва АССР-ниң ыры бөлгаш танцының «Саян» ансамбли амгы үедө Россия федерациязының чамдык областтарында болгаш автономия республикаларында бодунуң тааланчыг ырларын, казыгыг дөг кашпагай танцыларын, хөмүзүнүг аян-ныг үкнерин магадап, ойнап чоруп турарын номчуучулар билер болгай.

Ансамбль оюнун В. И. Ленинниң төрөөн хөөрайы Ульянов-скиден эгелдээ, ооң соода Волга хөмдө чаа тыыпкан, далай кыдылында Мелекес хөөрайга чорган. Татар АССР-ниң кайы-сылыда Казанга тыва ансамбль бодунуң уран мергежилин көргөшкө, ол республиканың Бугульма, Круглое поле хө-райларына база ойнаан. Ансамбльниң оюн көргүзүлгөрүн бо хуннерде Марий АССР-ниң ажалчы чоннары магадап турар.

Ансамбльниң удуртукчу Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажалданчызы Р. Лесниковтун телеграмма-биле дымдадып турары-биле алырга, тыва уран чүүдүг көргүзү-лөрүн, ооң концерттерин көрүчүлөр чө болганга улуг со-нуургал-биле көрүп, ижи-биле уткуп ап, залчылары бөжи хундүзчөл ёзу-биле хулап ап турар. Ылаңгыя тыва тан-цылар, сыгыт, каргыраа болгаш хөмүс көрүчүлөрүн өңө со-нуургаткан.

Бо хуннерде база бир өөрүнчүг мөдээ келген «Саян» ансамбли декабрының 13-те Москваның астрада театрына концертин көргүзөр, ооң даартазында, декабрь 14-те, Мос-кваның Төп телевидениезинге олар ойнаар.

Бистиң көр.

Бо чүрукта Мөңгүн-Тайга районунуң республика көрүлө-зинге киришкен бот-тывынчыг артистеринден ыраажы Мон-гуш Чимиспазын «Чашлы-Хемин» деп ырыны ырап тура-ры.

О. ОХЕМЧИТИН Фотозу.

ДОНОРЛАР Буянын кижилер

Хан нударын медицинада калбаа-биле амылгап турар. Аарыг кижилерин эмизеринин бир таарычалыг аргазы ол. Амгы үедө хан нударын азы доноран алган хандан ылы-лар препараттарын амылга-вайн турар адыр медицинада чө.

Хан нудары кижиниң амы-тын дээш демселге чүгүлө чөтөш. Аар немдээшкн, хан тектүүшүнү болганда, өртөн-генде, хүн херелинге дегир-генде, хан дамчыгыр органнар аараанда амгы үедө хирургия-да ону амылгап турар. Аарыг кижиниң чүрээне, өкпелерге кезишкнн кылыры хан нуду-шуну чөмк болуунаас.

Ылаңгыя, аар кезишкннер үезинде 1,5-тен 5 литр чедир ханны амылгаар.

Эмизикчине оң амыкты-нын алыс утаазын сонугураан

кижи хан деп чогуу чүе ол, организмге оң ужу-дузаны камдыгыг дээрин билеп алы-ры чүгүлө.

Хан плазманы суук чүүл-дери болгаш яны-буру клет-калардан тургустунган. Ында эмгел дустар, гормоннар бол-гаш организмге эргөмч чүгү-лө будумелдер бар.

Ханниң клетка элементиле-ри дээр эритроциттер азы бөдүн хан будумелдери болу-ур. Олар кижиниң мага-бодунуң клеткаларына ниспорулу кириер болгаш хөмүзүг кис-лотаны ылап үндүрүт, то-доргалгаарга организмге газ солчулгалаан боттандырар.

Лейкоциттер азы ханниң ак будумелдери кижиниң орга-низмине кирген хоралыг мик-роорганизмдерин айыыл чөк болдуруп турар.

Тромбоциттер ханниң сос-

тавын хонг болдуруп турар. Ооң ачызында хан тектүүш-күнү дөңгай бээр.

Дамырлары дамчыштыр хан соксаал чокка шыкш, организмге ниспорулу, хоолу-луг чүүлдерин дамчыдып, про-дукту солчулгалаанга улуг ролууг бооп турар.

Кижиниң организмине 5—6 литр хан эргилип чо-рууп турар. Бир эвас ону хайну чидирер болза, амы-тынга айылдыг. Хан четпестээде кижиниң төп нерв системасы (баш мээзиниң клеткалары) шокаар, организмде бүтү чо-руудалгалар оон хамаарып болгай. Аарыг кижиниң орга-низмине куткан хан аңаа на-рын салдарын чедирер, өң-ниги байдалы экинчи бол-гаш дүргөн сегир.

Хан алырынча кара чагыс үмдизин донолар болуу. Аарыг кижиниң тынын алырыга бодунуң ханзы эки тура-биле олар бээр. Донолар дээрде чагай септидиг кижилер-дир. 200—400 грамм ханзы бээр кижинге айыыл чөк. Чүге дээ алган ханнын орун хан бу-дур органнарныг дузасы-биле

дүргөн немжи бээр. Аарыг кижилерниң кады ажалдап ту-рар эш-өөрү, төрөлдери ханзы дуумааылаан, оон дүргөн се-киринге идепкейли дузала-мыш турары өөрүнчүг. Ындыг буянын кижилер Кызылаа я-вей. Оон Номбүевич Оорман-кыны, Татьяна Федоровна Боро-динаны, Адыгыны Кыргысович Ойдул-оолду, Серсена Дагба-ева Оорманты, Николай Шы-быкович Оонну болгаш өскө-аа доноларын чоргалар-биле алап болуу бис. Оларга аарыг кижилер чүрөктүг ханзындан өөрү четтиргенин илердип турар.

Республика найысылпанда бүтү эмгелге чөрлерин ханды-рарыга ам-даа хой донолар херегелеттинип турарын хөй-ниги билзе чогуу. 18-тен 60 хар чедир казыныг боту мадын кижилер донолар бооп болуу.

Бо чаагай, буянын ишке кирижи — мадын кижик бу-дунуң чагай хулазгези.

Т. ФИЛАНОВА, эмчи.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ДЕКАБРЬ 3-ТЕ

МОСКВАДА	КЫЗЫЛДА
18.15 — «Чертежестектер-би-де тем». Балет-фильм. 19.20 — В. Логанов — «Кол-хозтук танымал». Телешоу-нун баштайгы үндүргөзү. 20.00 — «Миллионариум» Ленинни университетин.	20.40 — Телемелдөөр (тыва дылга). 20.50 — Телемелдөөр (орус дылга). МОСКВАДА 21 — «Делегет программасы». 21.40 — «Севастополь». Уран-чечен фильм. 23.00 — 23.30 — «Уе». Информастыг программа.

НОМЧУКЧУЛАРГА СОЛУН БОЛЗУН ДЭЭШ

ДИКЕНСИНАНЫН САНДАРАНЫ

★ **ЛОНДОН. (СЭТА).** Англия литературанын классик Чарльз Диккенстин хуула эт-сөви болгаш өскө-лаа тураскаалыг чүтүлгери Сөби деп фирма сандардыр сандыкан. Лондонга ийи хун иштинде кылган саындаашкынын түнелдинде чо-гаалчынын хол-биле бижэон чүтүлгери, дөмгөлдөдиг номпа-рын, чүтүртүр оригиналдарын, оон баштайгы номнарын, эт-сөви сандыкан. Бо чүтүлгөр сөөгү үгө чедир-де бир аязы Диккенсинаны чып турган коллекционер Комитетуну холу-га турган.

Диккенстин Лондонга музейинге кончук эвас эт-сеп кир-ген, оларнын хой нургууну хуу кижилерге саткан.

Аныак Диккенстин 1837 чылда. Боз деп чажыт алы-биле бижэон өкөркөткө ному Нью-Йоркке чоруттар. «Наяак клуб-тук өлүм чок дөмгөлдөөр» деп роман бааа алаа бар.

ЖУБРОН — ЗУБРНЫН ХАЙНАА

★ **ВАРШАВА. (СЭТА).** Беловежтин шыргай аргаларында чараш, кадык-шырак болган кашпагай зүблар туруп турар. Польшанын Эртемнер академиязынын мыла дуржулга стан-циязынын ажалдакчылары зүбларын иштер-биле хайнак-таштарар ажылы 14 чыл дургуулаа чорутуп келген.

Калгачык эки 50 кире хайнактарын өстүргөн. Оларын жуброннар деп адаа. Ол хайнактар зүблар шыкш казы-мырак, соокка шылаанын, уузы, сырды күтүт, икек эли шыкш аман эртер сөмс эвас эгитип, мыла белектар хөй. Жуброннар кижилерге дынчандыр, черлик зүблар шыкш дерин-кажы эвас, а хол-ла чүе болза оларын икек шы-каш, хөй сүтүг берип турары болуу.

ЭЛДЕП ДИШТИГ ХОИ

★ **СОФИЯ. (СЭТА).** Старозагорск чүртүг журналы И. Хрестов болгар аяр чачыл баггар байыралаан хөй эли бижыры-биле эгелдөө чүе-дир.

Амзаныг бижырган хураган элин чин орган аалчылар хураганын джж кылнаптын чыдарын эскерип каа. Ыла-мыдап көргө оң динтер демир «корона»-биле шытынга болгай. Ол дугайында дынааыттын эртеменер сонугурап, шитилеан. Маа динтерини демир-биле чыгарылаа бер-ген болуу ховар эвас таварылаа хээрин олар дынчакан. Оң чылдагааны — ындит малларын каларып турар чөр-лөрүн сунулап болгаш олудулан хамаарыж. Ол хураган элин мадизинде сэлди алган. Мычылган оон кайы черден салы-га киргенин илереткен, хөй чораш черде демир аймаалыг казар байлаа бар деп чүеиша шинчилээр алар.

БЕГЕМОТТАР АТАКАЛААН

★ **БАМАНО. (СЭТА).** Барыны Африкада Комоо хөмжи шин-чилээр экспедиция кичээлгелгил белектенген, үдүрүп каан үн хөмжиг чорупкан. Оң үдүрүчүзү көскү аян-чорукчу болгаш киноржжж Ари Морис Берин орука ооз-ондак болзаан дээш бүт-ле чүеиша баш үдүр көрүп, белектенген турган.

Хөмжө хөөртен көрүчүгүг кымын хунн соода хөмжөрүн бегемоттар атакалаан. Бегемоттар ийи хөмжи чара тырткан, кино-фотошпаратураны, тырттырын ка